

MACIEJ WIDAWSKI

MONETY Z X I XI W. Z DAWNYCH ZNALEZISK POMORSKICH W MUZEUM NARODOWYM W WARSZAWIE

W lipcu 1969 r. Muzeum Narodowe w Warszawie zakupiło od prywatnej osoby 28 całych i 22 ułamki monet wczesnośredniowiecznych. Oprócz samych monet wyjątkowo istotne okazały się kopertki, w których były przechowywane. Kopertki te mają wymiary 6,5 × 8 cm. Monety są na nich opisane w języku niemieckim, zazwyczaj w następujący sposób: w prawym górnym rogu widnieje numer, poniżej pośrodku w kolejnych wierszach mennica, panowanie, określenie wg Dannenberga, liczba sztuk i miejsce pochodzenia. U dołu po lewej stronie umieszczono datę pozyskania, po prawej sposób pozyskania. Jako miejsce pochodzenia na kopertkach figurują cztery miejscowości: Londzyn, Kr. Löbau; Abbau Fischershütte, Kr. Karthaus; Hornikau, Kr. Berent i Dombrowo. Zestawienie powyższych miejscowości wskazuje, że zabytki pochodzą z muzeum miejskiego w Gdańsku (Westpreußisches Provinzial-Museum in Danzig), którego zbiory numizmatyczne uważa się za zaginione. Warto więc przypomnieć wojenne dzieje zbiorów tej instytucji i prześledzić drogę, jaką monety z Gdańska trafiły do MNW.

Westpreußisches Provinzial-Museum powstało w 1880 r. dzięki uzyskaniu niezależności przez Prowincję Prus Zachodnich (1 kwietnia 1878 r.) i uchwale sejmu ziemskiego nowej prowincji z 1879 r. Podstawę kolekcji stanowiły zbiory Towarzystwa Przyrodniczego, mającego siedzibę przy ul. Mariackiej 26 (dziś Muzeum Archeologiczne). Sale ekspozycyjne zostały urządzone w Zielonej Bramie.

Wraz z uzyskaniem statusu wolnego miasta, 1 kwietnia 1923 r. przemianowano muzeum z prowincjonalnego w państwowe — Staatliche Museum für Naturkunde und Vorgeschichte. Wybuch wojny spowodował szereg zmian organizacyjnych i lokalowych, a w końcu zagładę instytucji. Już pod koniec 1939 r. nakazano muzealnikom częściowe opróżnienie Zielonej Bramy. Na wiosnę 1940 r., w następstwie włączenia Gdańska do Rzeszy, dokonano zmiany nazwy muzeum i jego podziału na dwie części: prehistoryczną (Gaumuseum für Vorgeschichte) i przyrodniczą (Gaumuseum für Naturkunde)¹. Jednocześnie zbiory prehistoryczne przeniesiono do dawnego Domu Związku Niemiec-

¹ G. Lippky, *Das Westpreußische Provinzial-Museum in Danzig 1880–1945 und seine vier Direktoren*, Westpreussen-Jahrbuch, 30, 1980, s. 113.

kiego przy ul. Nowe Ogrody 8. Dalsze zmiany nastąpiły w drugiej połowie 1941 r., kiedy to na nową siedzibę muzeum prehistorycznego przeznaczono dawny konsulat rosyjski — pałacyk przy ul. Długie Ogrody 74². Kolejne informacje dotyczą już ewakuacji zbiorów w 1944 r. Najwartościowsze obiekty przewieziono do majątku Przyjaźń (Reinfeld) koło Żukowa, archiwum do miejscowości Suchy Dąb (Zugdam) na Zuławach, pozostałe obiekty na folwark Kaczynos (Jonasdorf) koło Malborka³. W Przyjaźni znalazło się 45 skrzyń z zabytkami, które zostały rozgrabione w zimie 1944/1945⁴. Niestety nie mamy jakichkolwiek informacji, czy we wszystkich tych przeprowadzkach uczestniczyły zbiory numizmatyczne i co się z nimi w końcu stało.

W odpowiedzi na powyższe pytania pomocna może być historia obiektów pozyskanych przez MNW. Z ustnej relacji ostatniego właściciela dowiadujemy się, że numizmaty odziedziczył po ojcu, który tuż po wojnie mieszkał w Kartuzach. Jako bibliofil stykał się z przedmiotami pochodzącymi z szabru i przypadkiem w jego ręce trafiły monety. Majątek Przyjaźń znajduje się w dawnym powiecie kartuskim, niecałe 20 km od tego miasta, jest więc prawie pewne, że zabytki pochodziły stamtąd. Jest to wyraźny ślad, że jakieś numizmaty z Gaumuseum były w Przyjaźni, nadal jednak nie wiadomo czy wszystkie. Pewną wskazówką może być fakt, że prezentowane niżej okazy, interesujące z naukowego punktu widzenia, mają nikłą wartość materialną, a prawie połowa z nich to bezwartościowe ułamki. Być może rację miał Jerzy Antoniewicz, który przypuszczał, że najcenniejsze zabytki z metali szlachetnych zostały przed nadejściem frontu ewakuowane do Niemiec⁵.

Jak wspomniano wyżej, szczęśliwie zachowane, oryginalne opakowania wskazują, z jakich źródeł pochodzą omawiane monety. Wchodziły one w skład znanych z literatury skarbów — z Łążyna (Londzyn) (PSW IVc, 8), Rybaków (Abbau Fischershütte) (PSW II, 141), Hornik (Hornikau) (PSW II, 57) i Dąbrowy (Dombrowo) (PSW II, 21). Potwierdzają ten wniosek numery inwentarza umieszczone na kopertkach.

Żaden z wymienionych skarbów nie został w pełni opublikowany, celowe jest więc szczegółowe opisanie odzyskanych monet, mimo iż stanowią one jedynie drobny ułamek pierwotnej zawartości znalezisk.

DĄBROWA (PSW II, 21, s. 37–38), tpq 1074 r.

Skarb znaleziony w Dąbrowie koło Kamienia Krajeńskiego ważył w chwili odkrycia minimum 4 kg, a zawierał srebrne monety, sztabki i ozdoby. Jest to jedno z nielicznych znalezisk pomorskich, w których stwierdzono monety polskie, i to w okazałej liczbie 9 szt. Dwie z nich udało się zidentyfikować w muzeum berlińskim (dokładnie przekazano niegdyś 33 monety ze skarbu) — denar z imieniem Mieszka typu II oraz de-

² K. Langenheim, *Das Gaumuseum für Vorgeschichte*, Gothiskandza, Heft 4, 1942, s. 2.

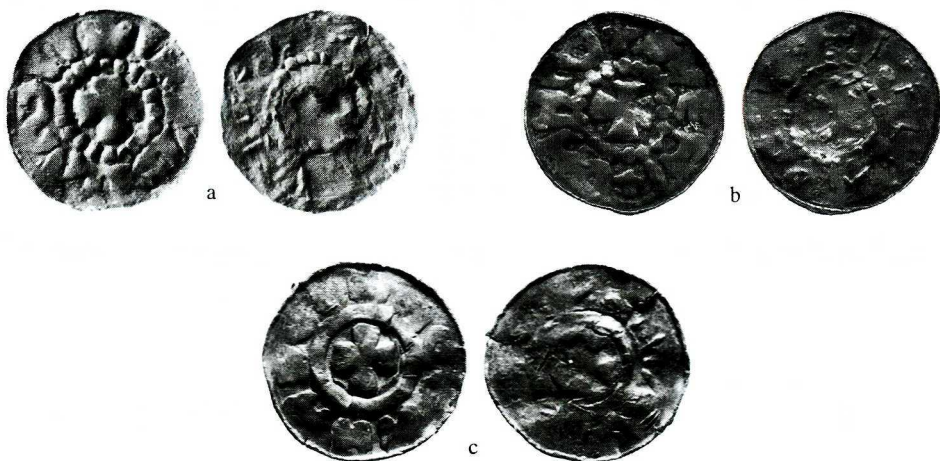
³ G. Krumbiegel, B. Krumbiegel, B. Kosmowska-Ceranowicz, *Reste der Bernstein-Sammlung Otto Helm im Nachlass von Heinrich Wienhaus*, [w:] *Investigations into amber. Proceedings of the international interdisciplinary symposium: a baltic amber and other fossil resins*, Gdańsk 1999, s. 247–259.

⁴ W. Łęga, *Stan i potrzeby badań prehistorycznych na Pomorzu*, Instytut Bałtycki, Wydział Pomorzoznawczy, Komunikat Działu Informacji Naukowej, nr 9 (23), 1946, s. 3; J. Antoniewicz, *Losy gdańskich zbiorów prehistorycznych*, Jantar, VI, z. 2, 1948, s. 178. Antoniewicz twierdzi jednak, że skrzyń było 7 lub 8.

⁵ Antoniewicz, *o.c.*, s. 180–181.

nar Bolesława Chrobrego typu REX⁶. W części zachowanej w MNW znajdują się 4 monety, w tym dwie bardzo interesujące.

Pokazane na tabl. 1, 1–2 denary noszą na awersie krzyż w obwódce ciągłej lub perełkowej, a w otoku trudne do rozszyfrowania napisy. Na rewersie widnieją słabo odbite, ledwo widoczne linie i kropki. Brzeg mają wyraźnie podniesiony. Monety tego typu nie były dotychczas opisywane, z wyjątkiem jednego egzemplarza zilustrowanego w katalogu aukcyjnym zbioru Emila Bahrfeldta z 1921 r. (ryc. 1a)⁷. Denar przypisano tam mennicy w Stade (ze znakiem zapytania), zaznaczając, że typ jest niepublikowany. Dość prymitywne wykonanie i pomyłone napisy mogłyby sugerować, że mamy do czynienia z naśladownictwem. Jednak kwerenda w MNW i PMA ujawniła dalsze egzemplarze — w skarbie z Maniowa (ryc. 1b) i Stryjewa Wielkiego (3 egz.; ryc. 1c). Również w skarbie bez metryki przechowywanym w MNW (zb. 1024), stanowiącym być może część znaleziska ze Stojkowa, jest kilkanaście ułamków takich monet. Obecność denarów tego typu w skarbach ukrytych na Pomorzu, Śląsku i Mazowszu świadczy o ich pochodzeniu z oficjalnej mennicy — naśladownictwa miały zasięg raczej lokalny. Wydaje się, że monety te pozostawały dotychczas niezauważone, ponieważ nie były znane Dannenbergowi. Dlatego przez opracowujących skarby były kwalifikowane do grupy monet niezidentyfikowanych.

Ryc. 1. Lüneburg? Monety ze zbioru Emila Bahrfeldta (a) oraz ze skarbów z Maniowa (b) i Stryjewa Wielkiego (c). Skala 1,5:1

Trzeba w tym miejscu zastanowić się nad miejscem produkcji omawianych denarów. Ich najbardziej charakterystyczną cechą jest specyficzna technika bicia. Są to właściwie półbrakteaty, mocno przypominające pod tym względem denary Bernharda II (1011–1059) z Lüneburga (Dbg 588), a także krzyżówki typu I. Podniesiony brzeg i sto-

⁶ S. Suchodolski, *Moneta polska w X/XI wieku*, WN XI, z. 2–3, 1967, s. 168, 177.

⁷ *Münzen des Deutschen Mittelalters. Sammlung des Herrn Dr. Emil Bahrfeldt — Berlin. Die Versteigerung...*, Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt 1921, poz. 2274.

sunkowo niska waga (Dąbrowa — 0,94 g, 0,95 g; Maniów — 0,86 g; Stryjowo Wielkie — 0,90, 0,91, 1,12 g) wskazują na mennice wschodniej Fryzji lub północnej Saksonii. Niestety legendy otokowe nie są tu zbyt pomocne. Litera nie układają się w sensowne napisy, a wyjątkiem jest jedna z monet z Dąbrowy (nr 2), gdzie fragment napisu można czytać SEMOV lub w drugą stronę COMES. Tytuł ten stanowi analogię do legend na kilku typach monet bitych w Mundburgu i Stade (Dbg 1605, 1606, 1610). Tak więc, jako najbardziej prawdopodobne miejsce wybitcia opisywanych monet można wskazać mennice północnosaskie — Lüneburg lub Stade. Czas ich powstania należy ostrożnie datować na początek XI w.; dodatkowym argumentem jest tu pewne podobieństwo do niektórych rzadkich, wczesnych odmian krzyżówek typu II⁸.

1. Lüneburg (?)⁹
Av: W obwódce ciągłej krzyż kawalerski. W otoku: +ВМІІЛЕОНІИО
Rv: Ślady pseudolegendy z cienkich kresek i kropek.
0,94 g; ø 18,1 mm; nac. 16/1/0¹⁰; 29482 NPO. Dbg –, Sammlung Bahrfieldt ~2274.
2. jw., ale w otoku: +OΩEMOUIN
0,95 g; ø 17,8 mm; nac. 0/2/0; 29483 NPO. Dbg –, Sammlung Bahrfieldt 2274.
3. Spira, 983–1024
Av: Kaplica, w której *quincunx* zespolony. W otoku: [III]
Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. Obok każdej kulki dwa punkty.
Otok nieczytelny.
0,93 g; ø 17,8 mm; nac. 2/4/0; 29480 NPO. Dbg 836, Salmo 77:29–34.
4. jw., ale oba napisy otokowe nieczytelne.
0,99 g; ø 17,5 mm; nac. 4/6/4; 29481 NPO. Dbg 836, Salmo 77:29–34.

HORNIKI (PSW II, 57, s. 51–52), tpq 1086 r.

Skarb z Hornik został znaleziony w 1890 r. Zawierał pierwotnie ponad 3 kg monet, ozdób i sztabek srebrnych. Depozyt ten należy do grupy ok. 10 znalezisk rozrzuconych między Kościerzyną a Gdańskiem, nienależących do ściśle gdańskiego zespołu osadniczego. Wyróżnia się spośród innych skarbów tego obszaru stosunkowo późnym datowaniem, wynikającym z obecności licznych monet — niemieckich, francuskich, czeskich i węgierskich — pochodzących z 2. połowy XI w. Najmłodszą z nich jest denar czeski Wratysława II (1086–1092). Wszystkie monety zachowane w MNW (14 szt.) pochodzą jednak z 1. połowy XI w., przy czym najpóźniejsza okazała się również moneta czeska. Jest to właściwie ułamek, ważący zaledwie 0,15 g, popularnego typu Cach 308.

Określenie tego obiektu napotkało na niespodziewane trudności — okazało się, że fragmenty stempla odcisnięte na ułamku nie pasują do ilustracji w katalogu Cacha. Zamieszczony tam rysunek pokazuje na awersie siedzącą półpostać św. Wacława z porcem w lewej ręce (ryc. 2a) i niewidoczną prawą ręką. Tymczasem na ułamku widać wyraźnie prawą dłoń, która przedziela legendę otokową. Mogłoby się wydawać, że ten

⁸ Poznański Dom Aukcyjny, aukcja nr 5 (16.03.2002), poz. 88.

⁹ Za pomoc w określaniu monet i wskazówki bibliograficzne dziękuję prof. S. Suchodolskiemu. Za cenne uwagi dziękuję również dr. P. Ilischowi.

¹⁰ Nacięcia na awersie/rewersie/krawędzi (przełomie).

typ denara występuje w dwóch wariantach, jednak inne egzemplarze tej monety (Maniów — 5 szt., Łask — 2 szt., Oleśnica) pokazują zawsze widoczną prawą dłoń świętego (ryc. 2b), podobnie jak na awersie denarów typu Cach 307. Błędny rysunek w katalogu Cacha został, wraz z pozostałym materiałem ilustracyjnym, przejęty z klasycznych prac Eduarda Fialy¹¹ i jest powielany w dalszym ciągu¹².

Ryc. 2. Denar Brzetysława I typu Cach 308. Rysunek wg E. Fialy i F. Cacha (a) i zdjęcie monety ze skarbu z Maniowa (b)

Wśród pozostałych opisanych tu monet zwracają uwagę ułamki z Utrechtu i Dairii, uzupełniające publikowane dotychczas wykazy.

5. Trewir, Henryk III i Poppo von Babenberg, 1028–1039
Av: Krzyż ze znakami Δ między ramionami. Otok nieczytelny.
Rv: Nieczytelny.
0,70 g; \varnothing 18,8÷18,1 mm; nac. 26/25/0; 29495 NPO. Dbg ~466; Weiller, typ 48.
6. Trewir, Henryk III i Poppo von Babenberg, 1028–1039
Av: Krzyż ze znakami Δ między ramionami. W otoku: HEINRICVORREX
Rv: W polu A. W otoku: ODDOTREVI
1,16 g; \varnothing 19,9÷18,2 mm; nac. 2/5/0; 29496 NPO. Dbg 466; Weiller, typ 48, faza 2.
7. Trewir, Henryk III i Poppo von Babenberg, 1028–1039
Av: Krzyż ze znakami Δ między ramionami. W otoku: []:HEIM []
Rv: W polu A. W otoku: []VIII []
1,22 g; \varnothing 18,8÷17,2 mm; 29497 NPO. Dbg 466; Weiller, typ 48, faza 5.
8. Trewir, Henryk III i Poppo von Babenberg, 1028–1039
Av: Krzyż ze znakami Δ między ramionami. Otok nieczytelny.
Rv: W polu A. W otoku: []TRI []
1,07 g; \varnothing 18,3 mm; 29498 NPO. Dbg 466; Weiller, typ 48, faza 5/6.
9. Trewir, Henryk III i Poppo von Babenberg, 1028–1039
Av: Krzyż ze znakami Δ między ramionami. W otoku: []D []
Rv: W polu A. W otoku: []♣BEV []
1,17 g; \varnothing 18,6÷17,8 mm; 29499 NPO. Dbg 466; Weiller, typ 48, faza 5, Rs nn¹.

¹¹ E. Fiala, *Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen des Max Donebauer*, Praha 1888–1889, poz. 243–245, z rys. poz. 243 (opis nie wspomina o prawej ręce, chociaż przerys legendy sugeruje przerwę między V a S); E. Fiala, *České denáry*, Praha 1895, poz. 650–660, z rys. poz. 650 (tabl. VII, 20; w opisie rewersu jest „pravici pak pozdvihuje žehnajíc”).

¹² J. Šmerda, *Denáry české a moravské*, Brno 1996, poz. 143a.

10. Andernach, 2. ćw. XI w.
 Av: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednym punkcie. W otoku: []O[]
 Rv: Kaplica z krzyżem na szczycie. Po bokach: EN[] / []I
 0,68 g; ok. 1/2 monety; 19,2 × 10,3 mm; 29503 NPO. Dbg ~445; CNG 8, 22.10.
11. Andernach, 2. ćw. XI w.
 Av: Krzyż kawalerski, między ramionami po jednej kulce. W otoku: ★AN[]
 Rv: Kaplica z krzyżem w środku. Po bokach: END / []
 0,68 g; ok. 1/2 monety; 18,0 × 10,0 mm; nac. 0/0/1; 29504 NPO. Dbg 445; CNG 8, 22.10.
12. Andernach, 2. ćw. XI w.
 Av: Krzyż kawalerski, między ramionami po jednym punkcie lub kółku. W otoku: []A[]
 Rv: Kaplica z krzyżami wewnątrz i na szczycie.
 0,54 g; ok. 2/5 monety; 14,0 × 11,7 mm; nac. 2/0/0; 29505 NPO. Dbg 445; CNG 8, 22.10.
13. Remagen, poł. XI w.
 Av: Dwie głowy męskie na wprost. Otok nieczytelny.
 Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []O[] / []
 0,68 g; ok. 1/2 monety; 18,9 × 12,0 mm; nac. 3/0/0; 29501 NPO. Dbg 431; Hävernick 214; Albrecht, s. 100, tab. 15; Salmo 36:2.
14. Utrecht, po 1027
 Av: W obwódce ciągłej postać ludzka na wprost. W otoku: []II•III[]
 Rv: Fragment murów miejskich. W otoku: []N•I[]
 0,22 g; ok. 1/3 monety; 15,3 × 8,8 mm; nac. 3/4/0; 29506 NPO. Dbg 544/545; Gaettens, 62
15. Erfurt, Henryk II, 1005–1021
 Av: Kaplica z krzyżem kawalerskim w środku. Otok nieczytelny.
 Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. Otok nieczytelny.
 0,75 g; ok. 1/2 monety; 17,7 × 10,5 mm; nac. 2/2/1; 29508 NPO. Stoess, Erfurter, s. 2, Abb. 2.
16. Erfurt, abp Aribo lub Bardo, 1021–1051
 Av: Kaplica. Otok nieczytelny.
 Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. Otok nieczytelny.
 1,16 g; ø 18,4 mm; nac. 2/5/0; 29500 NPO. Dbg 877–879. Stoess, Erfurter, Abb. 6, 8, 9.
17. Dania, Viborg, Knut Wielki, 1018–1035
 Av: Dłoń, z boku krzyżyk. W otoku: []IIIIO•III[]
 Rv: Krzyż, między ramionami krzyżyk i punkt. W otoku: []IIIVL★[]
 0,23 g; ok. 1/4 monety; 16,5 × 9,0 mm; nac. 3/3/0; 29507 NPO. Hauberg, Knud den Store, 49.
18. Czechy, Praga, Brzetysław I, 1037–1055
 Av: Krzyż równoramienny. W otoku: []RA[]
 Rv: Półpostać na wprost z proporcem i uniesioną prawą ręką. W otoku: []NV-[]
 0,15 g; ok. 1/6 monety; 12,8 × 8,6 mm; 29502 NPO. Cach 308.

ŁĄŻYŃ (PSW IV, s. 74), tpq 1135 r.

Skarb odkryty w 1887 r. w Łążynie ważył ok. 2400 g i zawierał oprócz sztabek i ozdób 1098 całych monet, 20 poówek oraz ponad 620 ułamków. Wiadomo, że 59 monet trafiło do Gabinetu Numizmatycznego w Berlinie, a reszta do Muzeum Prowincjonalnego

w Gdańsku¹³. Całość nie została opracowana, a skrótowy wykaz mennic wykonał J. Menadier. Omawiane znalezisko jest interesujące ze względu na jego usytuowanie na pograniczu prusko-słowiańskim. Charakter depozytów łączonych z tymi dwoma grupami etnicznymi wyraźnie się od siebie różni, zatem analiza znalezisk pomaga w wyznaczeniu terenów pruskich, słowiańskich i obszaru wzajemnych wpływów¹⁴. Skarb z Łążyna, leżącego na pograniczu Ziemi Chełmińskiej i Prus, jest najdalej na północny-wschód wysuniętym ku ziemiom pruskim znaleździem o cechach mazowieckich lub kujawskich.

Przedstawiona tu część skarbu uzupełnia istniejące już, prowizoryczne zestawienia o sporo nowych informacji. Wszystkie 21 monet pochodzi z mennic niemieckich, przy czym 10 szt. to denary krzyżowe. Spośród monet o znanych mennicach, nie łączono dotychczas z tym skarbem denarów z Thiel, a Ratzbona i Leodium wydawały się wątpliwe, bo niewymieniane w podstawowych opracowaniach. W grupie monet z 1. połowy XI w., dominujących w skarbie, nie odnotowano również monet z Metz. Najciekawszy jednak jest zespół 10 krzyżówek, których obecność pomaga w zrozumieniu struktury całego depozytu oraz wyjaśnia pewne kontrowersje co do jego datowania.

W dawniejszych wykazach monet, opartych na opisie J. Menadiera, dało się zauważyć istotną lukę chronologiczną między najmłodszymi monetami skarbu, dwoma denarami angielskimi Stefana z lat 1135–1154 (rzadki w polskich skarbach przykład obcych monet dwunastowiecznych), a trzonem znaleziska pochodzącym z 1. połowy XI w. Menadier, chcąc wypełnić tę lukę, wyłowił z ponad tysiąca monet stanowiących skarb kilka sztuk datowanych na 2. połowę XI w. Nadal jednak był to tylko znikomy ułamek w masie monet wcześniejszych. Ten zastanawiający obraz skłonił M. Gumowskiego do uznania nielicznych egzemplarzy wybitych po połowie XI w. za późniejszą domieszkę, a w rezultacie do datowania skarbu na ok. 1030 r.¹⁵. Tymczasem wśród dziesięciu zachowanych denarów krzyżowych dwa pochodzą z 2. połowy XI w. — denar typu V z młodszym krzyżem perełkowym oraz denar typu VI. Nie wiadomo ile krzyżówek było pierwotnie w skarbie i do jakich należały typów, jednak jest bardzo prawdopodobne, że właśnie część tych monet wypełniała przedział chronologiczny obejmujący 2. połowę XI w. Byłoby to zresztą zjawisko typowe dla terenu Polski, znane z podobnych depozytów, wynikające z wypierania innych monet niemieckich przez emisje saskie. Tak więc znajdujemy tu potwierdzenie datowania znaleziska na czas po 1135 r.

19. Metz, Teoderyk II, 1005–1046

Av: Głowa w lewo, w otoku: []EODL[]V[]

Rv: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: []O[]VIIIA[]
1,00 g; ok. 5/6 monety; 20 × 16,6 mm; nac. 10/21/0; 29509 NPO. Dbg 24a; CNG 3, 9.18.

20. Trewir, Otto III, 983–996

Av: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: []OREX[]

Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []REVER / A

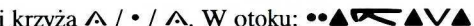

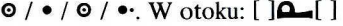

1,32 g; ø 19,5 ÷ 19 mm; nac. 17/2/0; 29519 NPO. Dbg 461; Weiller, typ 43

¹³ Wszystkie monety zachowane w MNW mają nr inw. V, 106, natomiast w literaturze podawano V, 96–104.

¹⁴ R. Kiersnowski, *Uwagi o znaleziskach monet wczesnośredniowiecznych z ziem pruskich*, WN IV, 1960, z. 1–2, s. 1–3.

¹⁵ M. Gumowski, *Polskie skarby monet X–XI wieku*, Warszawa 1953, s. 75.

21. Leodium, Otto III, 983–996
 Av: Popiersie w lewo. W otoku: OTTOORADI[]
 Rv: Napis w trzech wierszach: [] / LLDO[] / A
 1,21 g; ø 19,4÷18,2 mm; nac. 6/15/0; 29512 NPO. Dbg ~192; Salmo 11:1; Hävernäck 179; Albrecht, s. 38, tab. I.
22. Thiel, Konrad II, 1024–1039
 Av: Głowa w koronie na wprost. W otoku: []M[]
 Rv: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: XO[]IOIT
 1,32 g; ø 19,6÷18,8 mm; nac. 26/41/0; 29517 NPO. Dbg 582; Hatz, typ D40; Ilisch, Niederlothringen, 3.7.
23. Thiel, Henryk III(?)
 Av: Głowa w koronie na wprost. W otoku: ✱[]
 Rv: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: []•O[]
 1,25 g; ø 21,1÷20,5 mm; nac. 0/6/0; 29518 NPO. Dbg –; Hatz, typ G73; Ilisch, Niederlothringen, 4.10.
24. Dortmund, Henryk II, 1014–1024
 Av: Mały krzyż kawalerski z kółkami między ramionami. Na przedłużeniu ramion krzyża po jednym małym krzyżyku. W otoku: []AI[]ML[]
 Rv: Głowa w diademie w lewo. W otoku: []OAVM[]OAE[]
 1,49 g; ø 19,4÷18,5 mm; nac. 0/1/0; 29510 NPO. Dbg 753; Berghaus 14.
25. Magdeburg, 1024–1046
 Av: Głowa w koronie w prawo. Legenda otokowa nieczytelna.
 Rv: Brama miejska. W otoku: []EB[]
 0,60 g; ok. 2/5 monety; 19,9×13,5 mm; nac. 3/1/3; 29513 NPO. Dbg 648; Kluge, Münzgeschichte, 428.
26. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: ▲▲>[]
 Rv: Krzyż kawalerski. W otoku: []>▲▲
 0,51 g; ok. 1/2 monety; 16,4×9 mm; nac. 0/2/0; 29524 NPO. Typ V, CNP 572–576.
27. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: >||> []>||
 Rv: Krzyż kawalerski. W otoku: []>▲▲H▲▲▲
 1,03 g; ø 16,0 mm; nac. 1/1/0; 29522 NPO. Typ V, CNP 575.
28. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: ▲[]
 Rv: Krzyż kawalerski. Między ramionami krzyża ◡ / []. W otoku: ▲[]
 0,54 g; ok. 1/2 monety; 15,4×7,6 mm; nac. 0/0/8; 29528 NPO. Typ V, CNP 577–606.
29. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: ▼▲▲>▲◡ []>▲▲
 Rv: Krzyż kawalerski. Między ramionami krzyża • / ◡ / • / ◡. W otoku: ▼ []▲▲H▲▲>▲▲
 1,25 g; ø 15,8 mm; nac. 0/1/0; 29523 NPO. Typ V, CNP ~597.

30. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: []
 Rv: Krzyż kawalerski. Między ramionami krzyża • / . W otoku: []
 0,63 g; ok. 4/7 monety; 15,9×9,5 mm; 29525 NPO. Typ V, CNP 597–601.
31. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: []
 Rv: Krzyż kawalerski. Między ramionami krzyża • / . W otoku:
 0,58 g; ok. 1/2 monety; 15,6×12,0 mm; nac. 0/7/0; 29529 NPO. Typ V, CNP 599, 600 lub 605.
32. Saksonia, denar krzyżowy, 1. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: []
 Rv: Krzyż kawalerski. W otoku:
 1,02 g; ø 16,5 mm; nac. 3/6/0; 29520 NPO. Typ V, CNP 607.
33. Saksonia, denar krzyżowy, 2. poł. XI w.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: []
 Rv: Krzyż kawalerski. Między ramionami krzyża / • / . W otoku:
 0,64 g; ok. 4/7 monety; 14,5×9,5 mm; nac. 0/1/0; 29526 NPO. Typ V, CNP 612–619.
34. Saksonia, denar krzyżowy, 2. poł. XI w.
 Av: Krzyż prosty. Między ramionami krzyża / • / / •. W otoku: [] []
 Rv: Krzyż kawalerski. W otoku: []
 0,61 g; ok. 4/7 monety; 16,7×11,6 mm; nac. 0/0/1; 29527 NPO. Typ VI, CNP 748–755.
35. Naśladownictwo denara krzyżowego typu V.
 Av: Krzyż perełkowy. W otoku: [] []
 Rv: Krzyż kawalerski. W otoku: [] []
 1,17 g; ø 17,2 mm; 29521 NPO
36. Fritzlär, naśladownictwo typu kolońskiego, XI w.
 Av: Krzyż kawalerski, między ramionami 3× po jednej kulce i 1× dwie kulki. W otoku:
 [] []
 Rv: Napis w trzech wierszach: [] / [] / []
 0,88 g; otwór; ø 19,4÷18,2 mm; nac. 1/1/0; 29511 NPO. Ilisch, Fritzlärer, D-d1-3.
37. Wormacja, Otto III, 996–1002
 Av: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. W otoku: [] []
 Rv: Kaplica z kółkiem w środku. W otoku: [] []
 0,88 g; ø 16,4 mm; nac. 3/1/0; 29516 NPO. Dbg 844; Gaettens 221; Bahrfeldt 102–104.
38. Wormacja, 1025–1045
 Av: Zarys kaplicy. W otoku: [] []
 Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. W otoku: [] []
 1,08 g; ø 19,0 mm; nac. 2/1/0; 29515 NPO. Dbg 845; Leimus, Taf. 1, 3.
39. Ratyzbona, Henryk II, 985–995
 Av: Krzyż równoramienny. W otoku: [] []
 Rv: Fasada świątyni. Pod przyczółkiem napis: [] []
 0,49 g; ok. 1/4 monety; 15,0×11,5 mm; 29514 NPO. Dbg ~1069c; Hahn 22c1.

RYBAKI (PSW II, 141, s. 91), tpq 1024 r.

Skarb z Rybaków został odkryty w 1896 r. i uległ od razu częściowemu rozproszeniu. Zachował się wykaz mennic reprezentowanych w skarbie sporządzony przez Menadiera. Monety z MNW uzupełniają tę listę o Erfurt i Soest, co zawdzięczamy postępowi badań. Monety tych odmian były niegdyś określane jako pochodzące z Frankonii (Erfurt) i Kolonii (Soest).

40. Kolonia, Otto III, 983–1002
Av: Krzyż równoramienny. Otok nieczytelny.
Rv: Napis w trzech wierszach: **Ɔ** / []**OLONIA** / **Λ**^o
1,90 g; ø 16,3 mm; nac. 8/1/6; 29488 NPO. Dbg 331; Hävernicks 34; Ilisch, Datierung, s. 128 n.
41. Kolonia, Otto III, 983–1002
Av: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: []**REX**[]
Rv: Napis w trzech wierszach: **Ɔ** / **COLON**[] / []
1,73 g; ø 17,3 mm; nac. 3/4/3; 29489 NPO. Dbg 331; Hävernicks 34; Ilisch, Datierung, s. 128 n.
42. Kolonia, Otto III, 983–1002
Av: Krzyż równoramienny. W otoku: []**E**[]
Rv: Napis w trzech wierszach: [] / **COLO**[] / []
1,09 g; ok. 5/9 monety; 17,1×13,4 mm; nac. 5/6/10; 29490 NPO. Dbg 331; Hävernicks 34; Ilisch, Datierung, s. 128 n.
43. Kolonia, Otto III, 983–1002
Av: Krzyż równoramienny. Otok nieczytelny.
Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []**ONIA** / **Λ**^v
0,69 g; 1/2 monety; 16,4×9,3 mm; nac. 3/2/3; 29492 NPO. Dbg 331; Hävernicks 34; Ilisch, Datierung, s. 128 n.
44. Kolonia, Otto III, 983–1002
Av: Nieczytelny.
Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []**ON**[] / **Λ**
0,36 g; ok. 1/5 monety; 13,4×6,5 mm; nac. 0/1/3; 29493 NPO. Dbg 331; Hävernicks 34; Ilisch, Datierung, s. 128 n.
45. Kolonia, Henryk II, 1014–1024
Av: Krzyż równoramienny, między ramionami po jednej kulce. W otoku: []**RIC**[]
Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []**OL**[] / **NIA**
0,75 g; ok. 1/2 monety; 17,8×12,4 mm; nac. 1/0/5; 29491 NPO. Dbg 350; Hävernicks 189.
46. Soest, 990–1030/40
Av: Nieczytelny
Rv: Napis w trzech wierszach: [] / []**ONI**[] / []
0,55 g; ok. 2/5 monety; 16,1×10,7 mm; nac. 2/2/0; 29494 NPO. Hävernicks 73–76 lub 849–850; Ilisch, Datierung, s. 142–143.
47. Saksonia, denar krzyżowy, 2. i 3 ćw. XI w.
Av: W polu **†A** / **∞**. W otoku: **IOI**[]**ICALE**
Rv: Krzyż kawalerski. W otoku: **▲O▲▲▲▲▲▲**[]**NIE**
1,19 g; ø 16,5 mm; nac. 0/10/0; 29484 NPO. Typ IV, CNP 497.

48. Erfurt, Henryk II, 1005–1021
 Av: Kaplica z krzyżem kawalerskim w środku. W otoku: [JIVIIU[]
 Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. Otok nieczytelny.
 1,15 g; ø 17,7 mm; nac. 0/3/0; 29485 NPO. Stoess, Erfurter, s. 2, Abb. 2; Stoess, Mainzer, Abb. 5.
49. Erfurt, Henryk II, 1005–1021
 Av: Kaplica, wewnątrz krzyż kawalerski i cztery punkty. Z lewej, obok kaplicy punkt. Otok nieczytelny.
 Rv: Krzyż równoramienny. Otok nieczytelny.
 1,23 g; ø 17,7 mm; nac. 6/10/0; 29486 NPO. Salmo 75:33; Stoess, Erfurter, s. 3, Abb. 3.
50. Spira, Henryk II, 1005–1023
 Av: Kaplica z krzyżem kawalerskim w środku. W otoku: [JVIOL]
 Rv: Krzyż równoramienny z kulkami między ramionami. Otok nieczytelny.
 0,88 g; ø 17,3 mm; nac. 0/5/0; 29487 NPO. Stoess, Mainzer, s. 316, Abb. 6.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Albrecht — G. Albrecht, *Das Münzwesen im Niederlothringischen und Friesischen Raum vom 10. bis beginnenden 12. Jahrhundert*, Hamburg 1959
- Bahrfeldt — E. Bahrfeldt, *Der Denarfund von Quilitz*, Berliner Münzblätter, Neue Folge, t. IX, 1927–1929
- Berghaus — P. Berghaus, *Die Münzen von Dortmund. Band 1. Der Dortmunder Münzgeschichte*, Dortmund 1978
- Cach — F. Cach, *Nejstarší české mince*, t. I, Praha 1970
- CNG 3/8 — B. Kluge, *Conspectus Nummorum Germaniae*,
Teil 3: Oberlothringen (2) — Metz, Geldgeschichtliche Nachrichten 194, November 1999, s. 348–359.
Teil 8: Oberlothringen (7) — Ayl und Andernach, Geldgeschichtliche Nachrichten 204, September 2001, s. 169–181.
- CNP — M. Gumowski, *Corpus nummorum Poloniae*, t. I, Kraków 1939
- Dbg — H. Dannenberg, *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*, t. 1–4, Berlin 1876–1905
- Gaettens — R. Gaettens, *Der Fund von Ludwizcze*, Halle 1934
- Hahn — W.R.O. Hahn, *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert*, Braunschweig 1976
- Hatz — G. Hatz, *Tieler Denare des 11. Jahrhunderts in den schwedischen Münzfunden*, [w:] *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis, II*, Stockholm 1968
- Hauberg — P. Hauberg, *Atlas over Danmarks Mønter ca. 870–1241*, København 1965
- Hävernich — W. Hävernich, *Die Münzen von Köln. Vom Beginn der Prägung bis 1304*, Köln 1935
- Ilich, Datierung — P. Ilich, *Zur Datierung der in nordischen Funden vorkommenden ottonischen Münzen von Köln*, Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1983–84
- Ilich, Niederlothringen — P. Ilich, *Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen*, Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, 84–85, 1997/8, Amsterdam 2000

- Ilisch, Fritzlarer — P. Ilisch, *Die Fritzlarer Colonia-Prägung des 11. Jahrhunderts*, Kassel 2004
- Kluge, Münzgeschichte — B. Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier*, Sigmaringen 1991
- Leimus — I. Leimus, *Einige Bemerkungen zu den Wormser Denaren vom Typ Dannenberg 845*, [w:] B. Kluge (red.) *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990*, Sigmaringen 1993, s. 119–124.
- PSW II — T. i R. Kiersnowscy, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza*, Wrocław 1959
- PSW IV — R. Kiersnowski, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Warmii i Mazur*, [w:] M. Haisig, R. Kiersnowski, J. Reyman, *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Małopolski, Śląska, Warmii i Mazur*, Wrocław 1966
- Salmo — H. Salmo, *Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands*, Helsinki 1948
- Sammlung Bahrfeldt — *Münzen des Deutschen Mittelalters. Sammlung des Herrn Dr. Emil Bahrfeldt — Berlin. Die Versteigerung...*, Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt 1921
- Stoess, Erfurter — Ch. Stoess, *Die frühesten Erfurter Münzen*, [w:] *Festschrift für Peter Berghaus zum 70. Geburtstag*, Münster 1989
- Stoess, Mainzer — Ch. Stoess, *Mainzer (?) Prägungen der Ottonenzeit (?). Eine Untersuchung zu der Gruppe Dbg 778/779*, [w:] *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 6. Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna symposium on Viking-Age coinage, 1–4 June 1989*, Stockholm 1990
- Weiller — R. Weiller, *Die Münzen von Trier. Erster Teil. Erster Abschnitt*, Düsseldorf 1988

MACIEJ WIDAWSKI

COINS OF THE 10th AND 11th CENTURIES FROM OLD POMERANIAN FINDS
IN THE NATIONAL MUSEUM IN WARSAW

(Summary)

In July 1969 the National Museum in Warsaw purchased from a private person 28 complete and 22 fragments of early medieval coins. They were in old museum envelopes with inventory numbers, coin identifications and *inter alia* places of origin upon them. Four localities were mentioned: Londzyn, Kr. Löbau; Abbau Fischershütte, Kr. Karthaus; Hornikau, Kr. Berent and Dombrowo. The list of the foregoing localities shows that the relics come from the Municipal Museum in Gdańsk (Westpreussisches Provinzial-Museum in Danzig), whose numismatic collections are regarded as having been lost at the end of World War II. In fact there is very little information on the evacuation of the collections in 1944. It has been ascertained that the most valuable items were taken to the Przyjaźń (Reinfeld) estate near Żukowo (Zuckau), the archives — to Suchy Dąb (Zugdam) in Żuławy, the remaining items having been taken to the farm of Kaczynos (Jonasdorf) near Malbork (Marienburg). The 45 chests that were taken to Przyjaźń were looted in the winter of 1944/1945 (according to certain reports there were only 7–8 chests). Unfortunately, there is no mention of the numismatic collections.

Therefore the history of the items acquired by the National Museum in Warsaw (from now on referred to as NMW) is all the more interesting. Their last owner inherited them from his father, who right after the war lived in Kartuzy. This is where the coins by accident found their way to. The Przyjaźń estate lies in the former powiat of Kartuzy (Karthaus), within a distance of

not more than 20 kilometres from the town, this is therefore clear evidence that at least part of the Gdańsk numismatic material had been taken there. The most valuable precious metal relics are supposed to have been evacuated to Germany as the front was approaching.

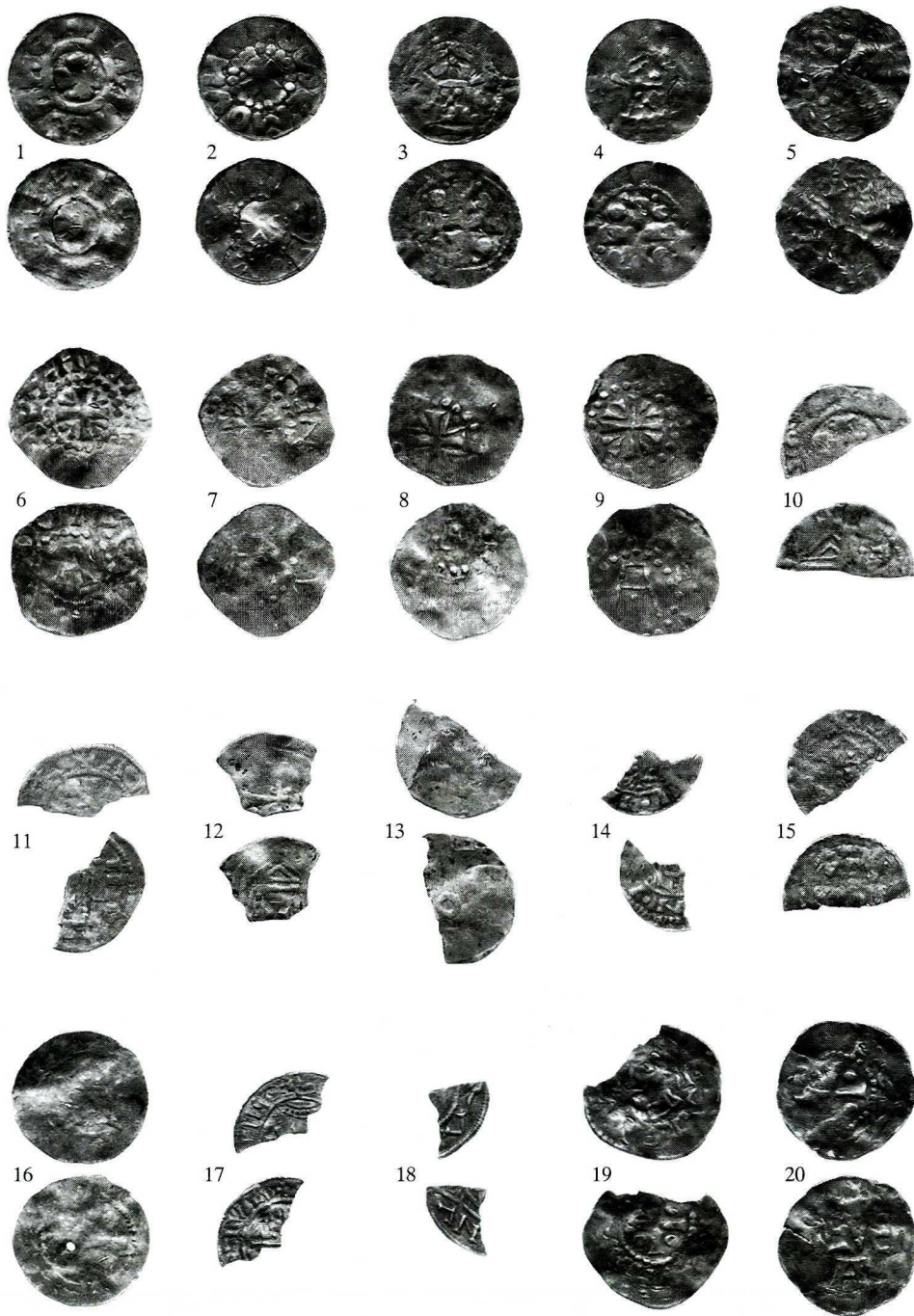
The coins described herein make up merely a small part of the hoards they come from, however, they provide considerable data on those finds. Certain coins have turned out to be interesting in themselves.

The hoard found at **Dąbrowa** (Dombrowo) weighed at least 4 kg when discovered; it contained silver coins, bars and ornaments. The part preserved in the NMW includes four coins, two of them quite interesting. Upon the obverse of the denarii shown in Table I, 1–2 bear a cross in the continuous or beaded rim and garbled inscriptions. Upon the reverse there are weakly printed lines and dots. The edges are distinctly raised. Coins of this type have not been described as yet, save for a single specimen included in the auction catalogue of Emil Bahrfeldt's collection from 1921 (Fig. 1a). The occurrence of such denarii in hoards hidden in Pomerania, Silesia and Mazovia (Figs. 1b, c) testifies to their origin from an official mint. A specific striking technique is a characteristic trait of the coins in question. These are half-bracteates, in that respect resembling denarii of Bernhard II (1011–1059) from Lüneburg (Dbg 587–588), as well as cross-denarii of Type 1. The raised edge and relatively small weight point out the mints of eastern Friesland or northern Saxony. North Saxon mints: Lüneburg and Stade, may be regarded as the most probable striking place of the coins in question. The period of issue might be cautiously referred to the beginning of the 11th century.

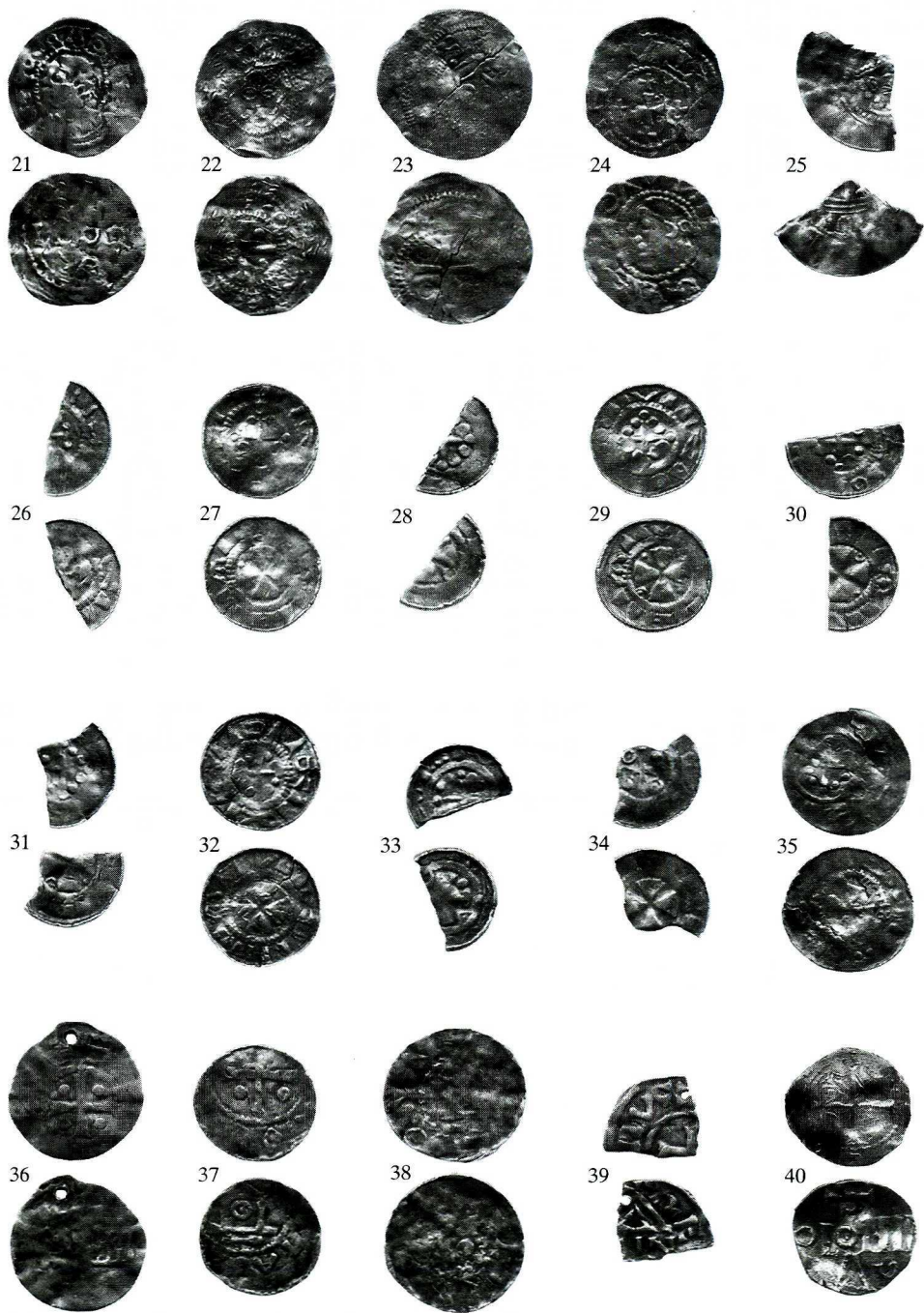
The hoard of **Horniki** (Hornikau) was found in 1890; originally it contained more than 3 kg of coins, ornaments and silver bars. All the coins preserved in the NMW (14 pieces) date to the first half of the 11th century, the latest being a Bohemian coin of Břetislav I (1037–1055) — fragment of the Cach 308 Type. It was difficult to identify it, for fragments of the die impressed upon the fragment did not match the illustration in Cach's catalogue. The drawing included therein shows on the obverse a seated half-figure of St Wenceslaus, pennant in his left hand (Fig. 2a), right hand invisible. As it is, the right hand is plain to see on the fragment: it divides the rim legend. Other specimens of the coin also show the saint's right hand (Fig. 2b). The incorrect drawing in Cach's catalogue, alongside the remaining illustrating material, has been derived from the classical works by Eduard Fiala and is still being reproduced.

The hoard discovered in 1887 at **Łązyn** (Londzyn) weighed about 2400 g, apart from bars and ornaments it contained 1098 complete coins, 20 halves and more than 620 fragments. The find is interesting due to its location on the border between Baltic (Prussian) and Slavic territory; it is the north-easternmost deposit towards the Prussian territory whose character is much of those of Mazovia and Cuiavia. Among the 21 coins preserved in the NMW, the most interesting is the complex of 10 sachsenpfennige the occurrence of which helps understand the structure of the entire hoard and confirms the find's dating to the years after 1135.

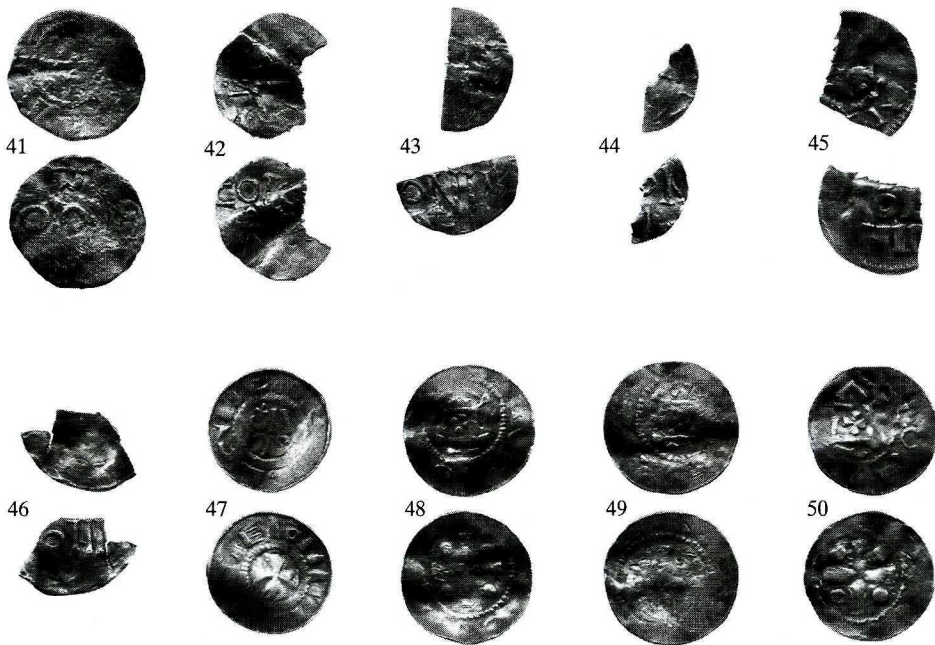
The hoard from **Rybaki** (Abbau Fischershütte) was discovered in 1896 only to be immediately dispersed. The 11 coins now in the NMW add the mints of Erfurt and Soest to the list of those represented in the hoard, as the coins of those variants were formerly identified as coming from Franconia (Erfurt) and Cologne (Soest).

Tablica 1. Monety z Dąbrowy (1–4), Hornik (5–18) i Łążyna (19–20)

Tablica 2. Monety z Łążyna (21–39) i Rybaków (40)

Tablica 3. Monety z Rybaków